

Halina Taras*

„HORNED SPINDLE WHORLS” IN THE TRZCINIEC CULTURAL CIRCLE

ABSTRACT

Taras H. 2012. „Horned spindle whorls” in the Trzciniiec cultural circle. *Sprawozdania Archeologiczne* 64, 149–178.

This paper provides description and classification of the objects known as “horned spindle whorls”, and goes on to discuss theories on their function in the Trzciniiec cultural circle, as well as usage and symbolic meaning.

Key words: horned spindle whorls, Bronze Age, Trzciniiec culture circle

Received: 2.02.2012; Revised: 25.06.2012; Accepted: 24.07.2012

INTRODUCTION

In the ceramic inventories of the eastern zone of the Trzciniiec cultural circle small clay objects called “horned spindle whorls” are noted. These artefacts comprise a centrally perforated object, with horns, knobs or flattened cylindrical points around its edges. There are now more than 50 of these object known (Table 1), the majority of them from east of the Bug river (Fig. 1). They were first commented on in archaeological literature on Belorussian and Ukrainian sites (Gardawski 1958, table XLVII: 3–6; Berezanskaya 1961, 96; 1972, *passim*), and a considerable number from the right-bank Ukraine territory have been published over the last quarter-century (e.g. Lysenko 1998, fig. 17: 7; 2006, fig. 11: 11; Ohri-menko, Gusarevich 2006, Fig. 8). The first information about “horned spindle whorls” from

*Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, M. Curie-Skłodowska sq. 4, 20-031 Lublin, Poland; htaras@o2.pl

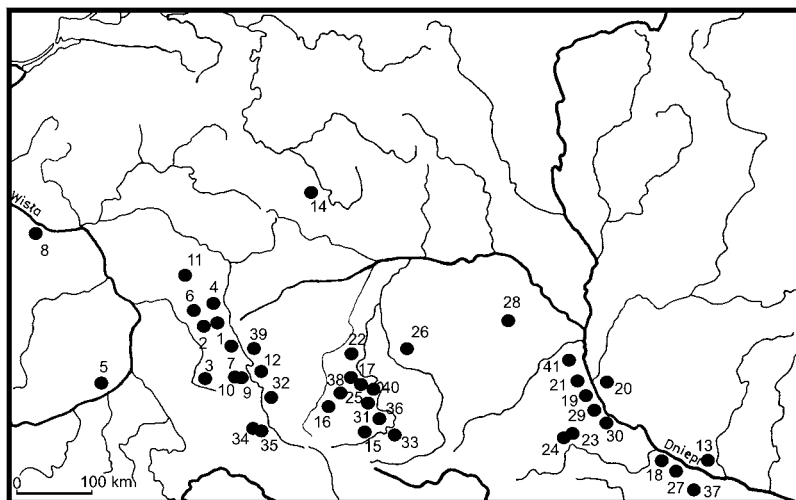

Fig. 1. Distribution of the „horned spindle whorls” on the territory of the Trzcinec cultural circle
 Ryc. 1. Rozprzestrzenienie „przęsłików rogatych” na terytorium trzcinickiego kręgu kulturowego

Poland appeared in the 1960s (Rogozińska-Goszczyńska 1965, fig. 2c), with subsequent discoveries recorded since the 1990s (Taras 1995, table XIV: 9–10, XVIII: 2; 2007a, 261–262; 2007b, 185–186). More recently, the distribution of these objects has been compiled as a map by Przemysław Makarowicz (2009, fig. 10; 2010, fig. 6.15 — Note: the Żdanów find, Zamość district, listed there, does not represent a “horned” form but is a subconical spindle whorl decorated with oblique flutes — information thanks to Mr Jerzy Kuśnierz (the Zamość Muzeum), the site excavator). A survey of collections in several Ukrainian regional museums has added further objects to the corpus.

SOURCES — DESCRIPTION AND CLASSIFICATION

The “horned spindle whorls” can be classified by shape using the outline of the objects and their cross-section, allowing the following types to be distinguished:

Type I — subconical forms. This is represented by four specimens, but only one is of a full cone shape (variant A — Fig. 2: 1), while the other three are like a cone with its top removed (variant B — Fig. 2: 2–4). Here one can find examples of short objects (Svyatoye, Rivne prov. — Fig. 2: 3), medium-tall (Bubniv, Volhynia prov. and Paszenki, Parczew district — Fig. 2: 1–2) to tall (Hanna, site 1, Włodawa district — Fig. 2: 4), usually with five cylindrical horns with flattened tops (*cf.* explanation of terms later in this paper). Only spindle whorl variant A has seven “horns”, scarcely moulded, short and thinned. All these

Table 1. „Horned spindle whorls”. List of objects and their primary features. * h — height of the hole; d — maximal diameter; ** the case of several artefacts noted, but only one presented

Tab. 1. „Prześliki rogate”. Wykaz obiektów i ich podstawowe cechy. * h — wysokość w otworze; d — maksymalna średnica; ** wzmiankowanych jest kilka zabytków (liczba nieokreślona) — opublikowano rysunek tylko jednego

Item / Lp.	Site Stanowisko	Type / Typ	Number of horns Liczba rogów	Shape of horns Kształt rogów		Ornament Zdobienie		Dimensions in cm (diameter of the item/height/diameter of the hole) Rozmiary w cm (średnica/ wysokość/ średnica otworu)	Proportions (h:d) Proporcje (h:d)*	Reference Literatura	Fig. / Ryc.
				flattened spłaszczone	rounded zakrąglone	on the body na trzonie	on horns na rogach				
1	Dubeczno 1	IIIB	5	X		—	—	5,5/ 2,3/ 0,8	0,42	Taras 1995, tabl. XV/III: 2	2: 8
		?	?	X		?	?	?	?	Taras 1995, tabl. XVIII: 12	—
2	Garbatówka Kolonia 1	II	8	X		—	—	5,0/ 3,5/ 0,8	0,70	Taras 2006, 67, ryc. 15 i 70	3: 5
3	Guciów 6	IIIB	5?		X	—	—	ok. 6,5/ 2,5/ ok. 1,5	0,38	Taras 1995, tabl. XXXIX: 5	2: 9
4	Hanna 1	IB	5?	X		—	X	ok. 5,0/ 3,4/ ok. 1,0	0,68	Dąbrowska 1966; Taras 1995, tabl. XIV: 10	2: 4
5	Łęg 2	?	?	?	?	?	?	?	?	Chomentowska <i>et. al.</i> 1997 (Unpublished – info thanks to J. Michalski)	—
6	Paszenki	IA	7		X	—	—	4,6/ 2,5/ 0,7	0,54	Taras 2007b, ryc. 2	2: 1
7	Rogatka 12	IIIA	6	X		—	—	5,4/ 2,0/ 0,7	0,37	Taras 1995, tabl. XIV: 9	2: 5
8	Słubice 3	IVB	5		X	—	—	ok. 5,0/ 2,7/ 0,7	0,54	Lis 2006, 100	—
9	Teptuików 6	IVA	9?		X	X	—	6,0-6,3/ ok. 2,5/ ok. 0,7	0,40	Niedźwiedź, Taras 1997, ryc. 3: 8	4: 1
10	Teptuików 7	V	4		X	—	—	5,7-6,1/ 2,7-2,8/ 0,6	0,46	Niedźwiedź, Panasiewicz 1996, ryc. 1: 7	4: 3

Table 1 cont. „Horned spindle whorls”. List of objects and their primary features. * h — height of the hole; d — maximal diameter; ** the case of several artefacts noted, but only one presented

Tab. 1 cd. „Prześliski rogate”. Wykaz obiektów i ich podstawowe cechy. * h — wysokość w otworze; d — maksymalna średnica; ** wzmiankowanych jest kilka zabytków (liczba nieokreślona) — opublikowano rysunek tylko jednego

Item / Lp.	Site Stanowisko	Type / Typ	Number of horns Liczba rogów	Shape of horns Kształt rogów		Ornament Zdobienie		Dimensions in cm (diameter of the item/height/diameter of the hole) Rozmiary w cm (średnica/ wysokość/ średnica otworu)	Proportions (h:d) Proporcje (h:d)	Reference Literatura	Fig. / Ryc.							
				flattened spłaszczone	rounded zaokrąglone	on the body na trzonie	on horns na rogach											
11	Żerocin 30	?	5?	X		–	X	ok. 5,8/ ?/ ok. 0,1	?	Bienia, Żółkowski 1994, ryc. 1: 22	4: 7							
12	Bubniv [Бубнів]	IB	5	X		–	–	5,2/ 2,5/ 0,7	0,48	Ochrimenko, Gusarevich 2006, ryc. 8: 1	3: 3							
												X		–	5,5/ 2,6/ 0,7	0,47	Ohrimenko, Gusarevich 2006, ryc. 8: 9	2: 2
13	Chapaevka [Чапаявка; d. Vita Litovskaya/ Вита Литовская]	?	6		X	X	–	ok. 5,3/ ?/ ok. 1,0	?	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 9	–							
14	Charienka [Чарлєнка; d. Czerlonka]	II	6	X		X	X	ok. 6,0/ 4,0/ 0,7	0,67	Gardawski 1958, tabl. XLVII: 3-5; Lakiza 2008, tabl. 62	3: 6							
15	Dorogoshcha [Дорогоща]	?	6	X		–	–	6,0-7,0/ ?/ 0,6	?	Vinokur <i>et al.</i> 1998, ryc. 6: 6	–							
16	Dubno [Дубно]	IVA	6		X	–	–	5,2/ 2,7/ 0,7	0,52	Unpublished – info thanks to V. Tkach and V. Gupalo	–							
	Dubno-okolice	VI	6	X		–	–	6,0/ 4,0/ 0,6	0,67	Unpublished – info thanks to V. Tkach	–							

17	Solishiv [Голішів]		II	6?		X	X	X	X	5,0-5,5/ 4,3/ ок. 0,7	0,78	Ohrimenko, Gusarevich 2006, rys. 8: 6	3: 4
18	Guta Mihaulivska [Гута Міхайлівська]	X	?	7	X	-	-	-	-	6,5/ ?/ 0,8	?	Belyaeva, Prithodnyuk 1976, rys. 7	-
19	Hodosivka-Dibrova [Ходосівка- Діброва]	X	II	7?	X	-	-	-	-	5,8/ 4,0/ 0,9	0,70	Gotun <i>et al.</i> 2006, rys. 4: 1	-
20	Kyiv-Bortnichi [Київ-Бортничі]	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Berezanskaya 1972, 124	-
21	Kyiv-Obolon [Київ-Оболонь] **	X	?	7	X	-	-	-	-	3,6/ ?/ ?	?	Shovkoplyas 1992, rys. 36	-
22	Maidan-Lirno [Майдан-Лирно]	X	II	7	X	-	-	-	-	5,6/ 4,5/ 0,8	0,80	Ohrimenko, Gusarevich 2006, rys. 8: 7	3: 8
23	Malorolovetskoje 2A [Малороловецкое]	X	IIIA	6		X	X	X	X	6,6/ 2,0/ 0,5	0,30	Lysenko 2006, rys. 11: 11	2: 7
24	Malorolovetskoje 3 [Малороловецкое]	X	IVB	7?		X	-	-	-	ок. 5,4/ 2,9/ 0,5-1,0	0,54	Lysenko 1998, rys. 17: 7	4: 4
25	Muatin 4 [М'ятин]	X	II	6	X	-	-	-	-	4,8/ 2,6/ 0,6	0,54	Unpublished – info thanks to V. Tkatch	-
26	Mochulyanka [Мочулянка; <i>d. Moczulancka</i>]	X	IVA	6		X	X	X	X	5,4-5,5/ 3,3/ 0,7	0,60	Węgrzynowicz 2001, rys. 28c	4: 6
27	Moshni [Мошні/ ros. Мошны]	X	II	7	X	-	-	-	-	5,5/ 2,7/ 0,7	0,49	Ilinskaya 1960, tabl. V: 11	3: 7
28	Narodichi [Народичі/ ros. Народичы]	X	?	6	X	X	X	X	X	?	?	Berezanskaya 1972, 124, tabl. XVII: 11	-

Table 1 cont. „Horned spindle whorls”. List of objects and their primary features. * h — height of the hole; d — maximal diameter; ** the case of several artefacts noted, but only one presented

Tab. 1 cd. „Prześliski rogate”. Wykaz obiektów i ich podstawowe cechy. * h — wysokość w otworze; d — maksymalna średnica; ** wzmiankowanych jest kilka zabytków (liczba nieokreślona) — opublikowano rysunek tylko jednego

Item / Lp.	Site Stanowisko	Type / Typ	Number of horns Liczba rogów	Shape of horns Kształt rogów		Ornament Zdobienie		Dimensions in cm (diameter of the item/height/diameter of the hole) Rozmiary w cm (średnica/ wysokość/ średnica otworu)	Proportions (h:d) Proporcje (h:d*)	Reference Literatura	Fig. / Ryc.
				flattened spłaszczone	rounded zaokrąglone	on the body na tzonie	on horns na rogach				
29	Nova Ukrainka [Нова Українка/ ros. Нова Українка]	II	7?	X		–	–	ok. 6,5/ ?/ ok. 1,0	?	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 8	–
30	Obuchiv-Tatsenki [Обухів-Татенки/ ros. Обухов- Татенки]	II	7	X		X	X	ok. 5,0/ ok. 3,0/ ok. 0,7	0,60	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 4	3: 1
31	Ostrog [Острог/ pol. <i>Ostrog</i>] – okolice (Mogilyani [Могіляні])	II	5	X		–	–	5,5/ 4,0/ 0,7	0,73	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 1	–
		II?	6	X		–	–	4,0/ ?/ 0,4	?	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 2	–
32	Sokal [Сокаль] – okolice	II?	5	X		–	–	4,3/ ?/ 0,6	?	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 3	–
		IVA	6			X	–	5,3-5,5/ 5,2/ 0,9	0,95	Unpublished – the author's query	–
33	Solovi [Солові/ ros. Солове]	?	?	?	?	?	?	?	?	Berezanskaya 1972, 124	–
34	Stropuatin 1 [Стропятин]	IVB	6?	X		–	–	4,8/ 2,5/ 0,6	0,52	Konoplyu, Steblyu 2008, ryc. 3: 9	4: 5
35	Stropuatin 2 [Стропятин]	II	6		X	–	–	5,7/ 4,3/ 0,8	0,75	Unpublished – info thanks to N. Bilas	–

36	Svyatoe [Святое]	IB	5	X						6,0-6,3/2,3/0,7	0,37	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 5	2: 3	
			?	X	?	X	?					?	Berezanskaya 1972, tabl. XXXVIII: 7	-
			II	5	X						5,4-5,7/2,0/0,6	0,35	Berezanskaya 1972, tabl. XLI: 4	-
37	Teklino [Текліно]	II?	6	X						ok. 5,5/ ?/ok. 1,0	?	Berezanskaya 1972, ryc. 19	-	
38	Zaruddya 3 [Заруддя]	?	?	X					?	?		Tkach 2008, ryc. 8: 11	-	
39	Zastava [Застав'я]	IVB	8	X						5,0/2,5/0,7	0,50	Ohrimenko, Gusarevich 2006, ryc. 8: 8	4: 2	
40	Zavadnya [Завадня]	IIIA	5	X						5,7/2,0/0,6	0,35	Gardawski 1958, tabl. XLVII: 6	2: 6	
41	Zdvizhivka [Здвижівка/ ros. Здвижевка]	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?			-
		?	?	?	?	?	?	?	?	?	?		Berezanskaya 1972, 27	-
		?	?	?	?	?	?	?	?	?	?			-

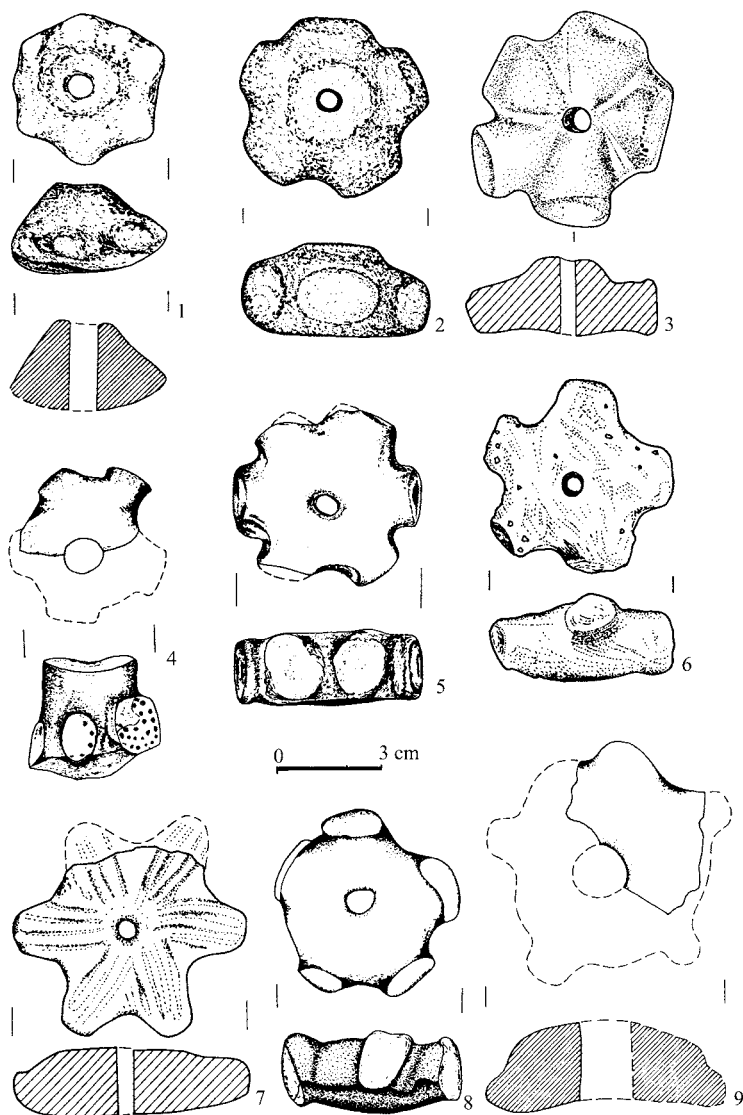

Fig. 2. „Horned spindle whorls” — type I (1–4), type III (5–9). 1 — Paszenki, Parczew district; 2 — Bubniv, Volhynia prov.; 3 — Svyatoe, Rivne prov.; 4 — Hanna, site 1, Włodawa district; 5 — Rogatka, site 12, Chełm district; 6 — Zavadnya, Rivne prov.; 7 — Malopolovetskoje, site 2A, Kiev prov.; 8 — Dubeczno, site 1, Włodawa district; 9 — Guciów, site 6, Zamość district (after Gardawski 1958; Berezanskaya 1972; Taras 1995, 2007; Lysenko 2006; Ohrimenko, Gusarevich 2006). Redrawn by R. Galej

Ryc. 2. „Prześliki rogate” — typ I (1–4), III (5–9). 1 — Paszenki, pow. Parczew; 2 — Bubniv, obl. Lutsk; 3 — Svyatoe, obl. Rivne; 4 — Hanna, stan. 1, pow. Włodawa; 5 — Rogatka, stan. 12, pow. Chełm; 6 — Zavadnya, obl. Rivne; 7 — Malopolovetskoje, stan. 2A, obl. Kyiv; 8 — Dubeczno, stan. 1, pow. Włodawa; 9 — Guciów, stan. 6, pow. Zamość (wg Gardawski 1958; Berezanskaya 1972; Taras 1995, 2007; Lysenko 2006; Ohrimenko, Gusarevich 2006). Przerysowała R. Galej

are surface finds, most probably from sites of prehistoric settlements. Some have been found together with Trzciniac culture pottery (Hanna, Svyatoo).

Type II — biconical forms (Fig. 3). This is the most common kind, represented by 17 objects (ca 34%). These forms are usually tall, exceptionally medium-tall (Bubniv — Fig. 3: 3; Myatin, Rivne province) or short (Svyatoo — Berezanskaya 1972, table XLI: 4), with distinct cylindrical horns with flattened tops; the number of horns relatively often exceeds 6. Two, or may be three, specimens are from cemeteries, the first one of which, from Teklino, Cherkasy province, was part of the grave goods for an inhumation (gender unknown) in a mound grave. The other, from Nova Ukrainka, Kiev province, came from a flat cremation cemetery, but unfortunately its context is unknown (Berezanskaya 1972, 69, 124). The spindle whorl from Garbatówka Kolonia, site 1, Łęczna district, may also have been found in a barrow mound (Taras 2006, 70). The spindle whorl from Hodosivka-Dibrova, Kiev province, was found in a settlement feature (Gotun *et al.* 2006). The remaining artefacts either originated from settlement cultural strata or were casual finds, and are included in the corpus on the grounds of their technological characteristics.

Type III — discoid forms. This is represented by five specimens (10%); three are rectangular in cross-section (variant A — Fig. 2: 5–7) and two concave-convex (variant B — Fig. 2: 8–9), all short, with five (3 artefacts) or six (2 artefacts) rather short, cylindrical, flattened or rounded horns. Spindle whorls from Dubeczno, site 1, Włodawa district and Guciów, site 6, Zamość district, have been recorded in barrow mounds (Taras 1995, table XVIII: 12; XXXIX: 5); the one from Malopolovetskoye, site 2A, Kyiv province, was found in a cultural layer during excavations (Lysenko 2006, 210); others are surface finds.

Type IV — lenticular (variant A — 4 specimens; Fig. 4: 1, 6) and oval (variant B — 4 specimens; Fig. 4: 2, 4, 5) in cross-section forms. This includes eight specimens (14%); medium tall (all variant B) and tall products predominate; only one artefact can be regarded as a short form (Teptiuków, site 6, Hrubieszów district). The horns are most often tiny, rounded, generally scarcely moulded and vary from five to nine on a single spindle whorl. Only one artefact from this group (Malopolovetskoye, site 3) comes from a grave (Lysenko 1998, Fig. 17: 7). The other one, from Mochulyanka, Rivne province, is presumed to have been found in the area of a barrow field (Węgrzynowicz 2001, 37). Four artefacts come from settlements, and of these three were surface finds (Stronyatin, site 1, Lviv province and Dubno, Rivne province) or from deeper levels of a cultural layer (Shubice, site 3, Płock district) and one was recorded in a feature at Teptiuków, site 6, together with potsherds of the final phase of the Trzciniac culture (Niedźwiedź, Taras 1997, 66). The context of the remaining two (Zastavya, Volhynia province and Sokal-vicinity, Lviv province) is unknown.

Type V is represented, provisionally, only by one spindle whorl (Fig. 4: 3) which is bifacially concave in cross-section. It is a short, unornamented, object with four massive horns broadening at the tops, and comes from a cultural layer at site 7 in Teptiuków where there was a settlement of the Trzciniac culture and then the Lusatian culture.

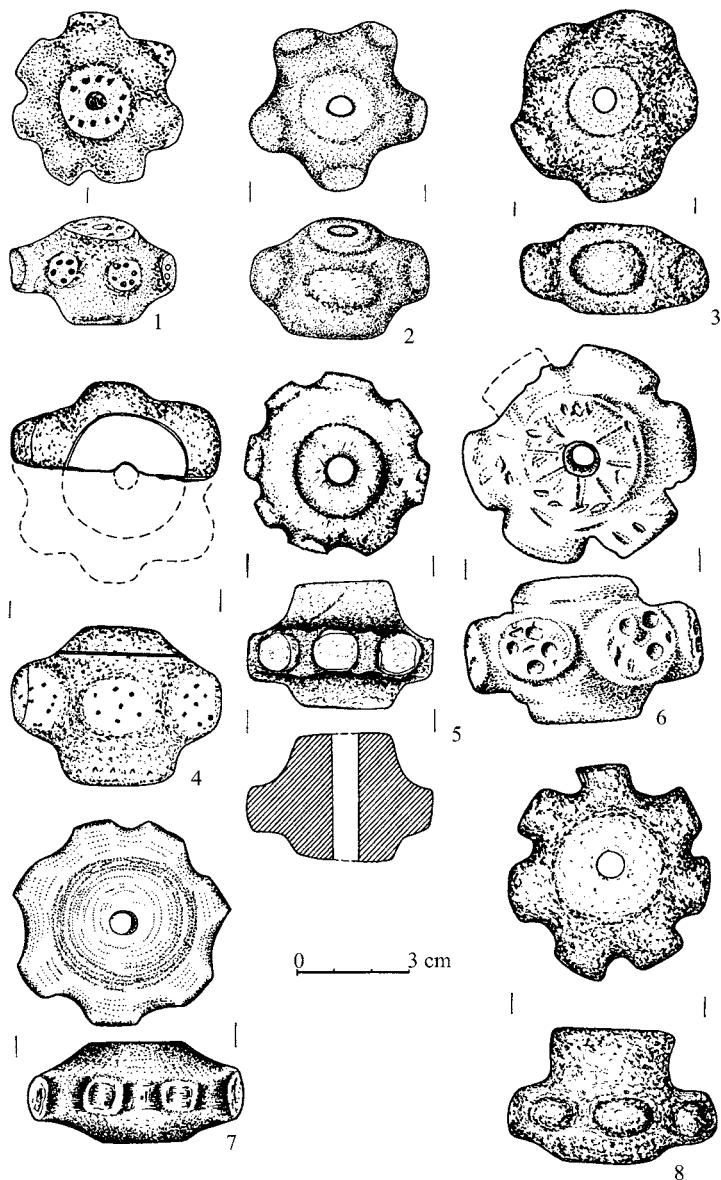

Fig. 3. „Horned spindle whorls” — type II. 1 — Obuchiv-Tatsenki, Kiev prov.; 2-3 — Bubniv, Volhynia prov.; 4 — Golishiv, Volhynia prov.; 5 — Garbatówka Kolonia, site 1, Łęczna district; 6 — Charlenka, Grodno prov.; 7 — Moshni, Cherkasy prov.; 8 — Maydan-Lipno, Volhynia prov. (after Gardawski 1958; Ilinskaya 1960; Berezanskaya 1972; Taras 2006; Ohrimenko, Gusarevich 2006). Redrawn by R. Galej

Ryc. 3. „Prześliski rogate” — typ II. 1 — Obuchiv-Tatsenki, obl. Kyiv; 2-3 — Bubniv, obl. Lutsk; 4 — Golishiv, obl. Lutsk; 5 — Garbatówka Kolonia, stan. 1, pow. Łęczna; 6 — Charlenka, obl. Grodno; 7 — Moshni, obl. Cherkasy; 8 — Maydan-Lipno, obl. Lutsk (wg Gardawski 1958; Ilinskaya 1960; Berezanskaya 1972; Taras 2006; Ohrimenko, Gusarevich 2006). Przerysowała R. Galej

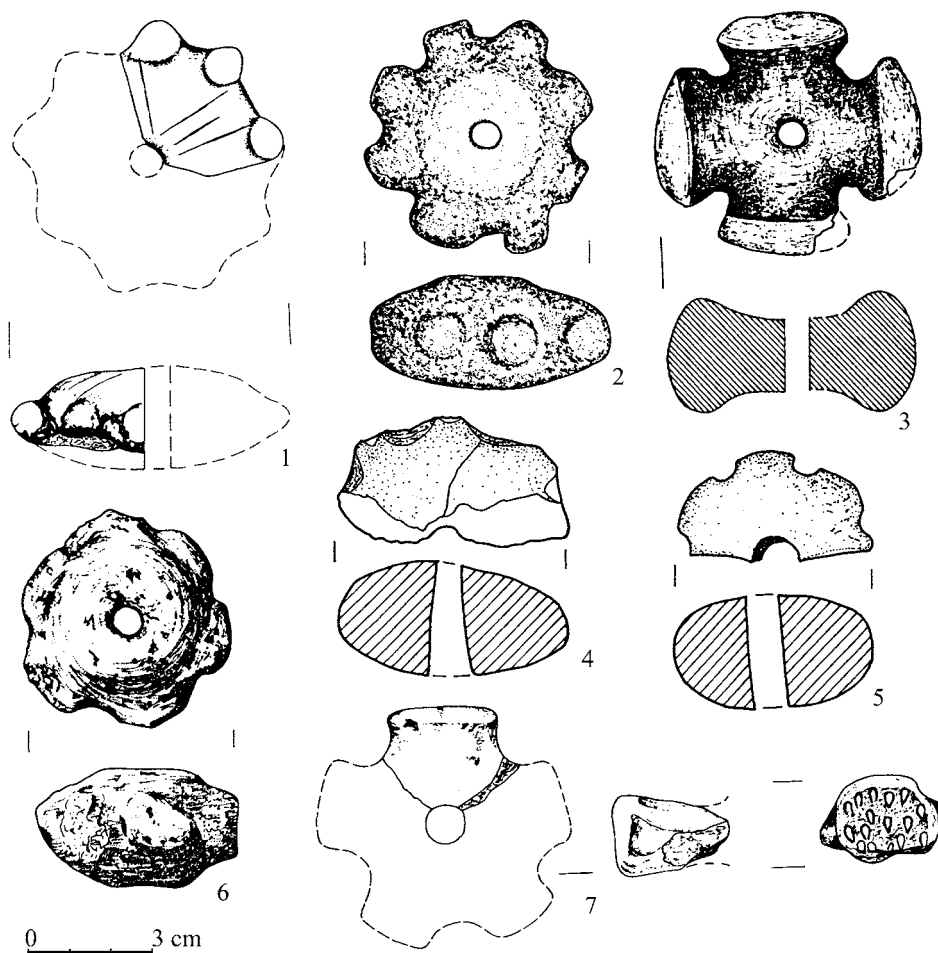

Fig. 4. „Horned spindle whorls” — type IV (1–2, 4–6), type V (3), undetermined (7). 1 — Teptiuków, site 6, Hrubieszów district; 2 — Zastawa, Volhynia prov.; 3 — Teptiuków site 7, Hrubieszów district; 4 — Malopolovetskoye, site 3, Kiev prov.; 5 — Stronyatin, site 1, Lviv prov.; 6 — Mochulyanka, Rivne prov.; 7 — Żerocin, site 3, Biała Podlaska district (after Bienia, Żółkowski 1994; Niedźwiedź, Panasiewicz 1996; Niedźwiedź, Taras 1997; Lysenko 1998; Węgrzynowicz 2001; Ohrimenko, Gusarevich 2006; Konoplya, Stebliy 2008).
Redrawn by R. Galej

Ryc. 4. Przęśliki rogate — typ IV (1–2, 4–6), V (3), nieokreślony (7). 1 — Teptiuków, stan. 6, pow. Hrubieszów; 2 — Zastawa, obl. Luc'k; 3 — Teptiuków, stan. 7, pow. Hrubieszów; 4 — Malopolovetskoye, stan. 3, obl. Kyiv; 5 — Stronyatin, stan. 1, obl. Lviv; 6 — Mochulyanka, obl. Rivne; 7 — Żerocin, stan. 3, pow. Biała Podlaska (wg Bienia, Żółkowski 1994; Niedźwiedź, Panasiewicz 1996; Niedźwiedź, Taras 1997; Lysenko 1998; Węgrzynowicz 2001; Ohrimenko, Gusarevich 2006; Konoplya, Stebliy 2008). Przerysowała R. Galej

To type VI only one artefact (unpublished as yet) is assigned, provisionally like type V. The specific location of the find is unknown beyond the surroundings of Dubno, and it is tall, with a cylindrical body and five cylindrical horns which are flattened on top. According to Vitaliy Tkach the technological features of this object fit the Trzcinec culture. However, it is worth noting that the Dubno region was also in the range of the Milograd culture in which similar objects are quite common (*cf.* e.g. Lashankou 1999, fig. 23: 9, 14; 24: 6).

A large part of the corpus (at least 15 items, i.e. 30%) has not been classified (Table 1) either because of a lack of precise data about shapes and dimensions of the artefacts or the poor state of their preservation which does not allow observation of the original form. Two of these unclassified objects were found in cremation graves under barrows — Narodichi, Zhytomyr province (Berezanskaya 1972, 124), i Dorogoshcha, Khmelnytskyi province (Vinokur *et al.* 1998); a piece of another from a tumulus mound (Dubeczno, site 1), in all probability, the rest are from settlements.

The horns of the spindle whorls are pointed to varying degrees, moulded in different ways, and most often are cylindrical in shape, flattened on top or slightly rounded. Rarely do they taper regularly to the form of a classic horn. The number of horns on a spindle whorl varies from four to nine, with five or six most frequent. Only rarely (included in types I–IV and unclassified) are there ornaments. Decorative elements sometimes appear in the form of incised lines radiating from the centre towards the edge (Fig. 2: 7; 3: 6; 4: 1) or tiny indentations around the central perforation (Fig. 3: 1), but most often takes the form of stamp-like tops of the horns that are adorned. The edges of the whorl, and sometimes the centre as well, may be decorated with strokes, or short incisions, ranging from several to more than twenty (Fig. 2: 4; 3: 1, 4, 6; 4: 7). Occasionally there are single indentations (Fig. 3: 7). The diameters of spindle whorls range from 5,0 to 6,5 cm (based on about 80% of the set where dimensions are known). Some specimens are smaller, with a diameter of 4,0–4,9 cm (15%), and only one has a diameter of less than 4 cm (3,6 cm — Kyiv-Obolon). The perforations are cylindrical in shape, except for one subconical form (Malopolovetskoye, site 3), usually measuring from 0,6 to 1,0 cm (almost 70% of holes have a diameter of 0,6–0,8 cm). Only two of the examined artefacts has a smaller perforation diameter, i.e. 0,4–0,5 cm (Ostrog/Polish: *Ostróg*, Rivne prov. and Hanna, site 1) and only one greater — 1,5 cm (Guciów, site 6).

The number and shape of horns, and the presence or absence of decoration and its type appear to be secondary features — there are no fundamental differences between the defined types in this respect. Evaluation of the overall diameters also shows no substantive differences between the types. However, there are clear differences in the height and proportion of individual artefacts, expressed as the ratio between the perforation height (h) and the diameter (d). These technical factors underpin Tomasz J. Chmielewski's classification (2009) of Neolithic spindle whorls. Following his model, this present corpus can be classified as follows:

- short, when h/d is in the range of 0,30–0,45 (no values lower than 0,30 and higher than 0,42 were ascertained in the set); in the case, the height of artefacts does not exceed 2,5 cm;
- medium tall; when h/d is in the limits of 0,46–0,55; in the case, the height of artefacts is in the range 2,5–2,9 cm;
- tall; when h/d is in the range of 0,56–0,8; only one specimen in this group had the maximum value; in this case, the height of spindle whorls is in the range of 3,0–4,5;
- extra tall; when h/d is in the range of 0,86–1,00; only one spindle whorl was assigned to this group with a h/d ratio of 0,95, and a height of 5,2 cm (Note: the ranges of values of proportions h to d , proposed here, are different than Chmielewski’s (2009, 82) for Neolithic products).

DISCUSSION

The finds of “horned spindle whorls” from the territory of Poland, except for two from the left bank of the Vistula river (the object from Słubice, site 3, and an unnamed one from Łęg, site 2, Staszów district, with an ambiguous connection either with the early Lusatian or Trzciniec culture) originate from the eastern area of the Lublin region, concentrating east of the Wieprz river. The Polish artefacts are of types I–V, while type II which is the most common in Ukraine, appears surprisingly rarely (Garbatówka Kolonia, site 1). East of the Bug River the majority of finds come from between the Styr and Horyn rivers; a second concentration extends along the right bank of the middle Dnieper, south of the Teteriv river, where types I–IV and VI occur.

The artefacts under discussion here are defined in the literature as “clay multi-knobbed mini-maces heads” (Gardawski 1958, 301) or simply “horned spindle whorls” (Berezanskaya 1961, 96; 1972, 123–124; Dąbrowski 1972, 95; Taras 1995, 67–75; 2007b, 185–186). They were first drawn attention to by Aleksander Gardawski who suggested that they were connected to the Comb Pottery culture (1958). On the other hand, Sofia Berezanska (1961, 96) pointed out that these objects appeared in Ukraine in association with Trzciniec culture materials and quoted early publications about them. In her monographs devoted to that culture (Berezanskaya 1967, 1972) further examples of such objects from the Ukraine are described, underlining that they constituted a characteristic element for the whole “Trzciniec-Komarov community” and “in some degree they are similar to stone spherical mace-heads” (1972, 123–124). Later, continuing this theme, she suggested that they could have connections with cults (1982, 178) or served as symbols of family or tribal affiliation (Berezanskaya 1967, 127; 1985, 442). Regarding religious associations, the horizontal projection of the horned shape suggests a direct connection with solar symbolism. Berezanska paid attention to the variety of shapes, diversity in the number of horns, as well as decoration of some artefacts (Berezanskaya 1972, 123–124; 1982, 178). The highly prestigious

role of these objects was highlighted by Jan Dąbrowski who found their shape “extremely dysfunctional if we accept their use as spindle whorls” and thus maintained the idea of imitating stone or metal mace heads in clay (Dąbrowski 2005, 228). The symbolic character of “horned spindle whorls” is supported by other researchers (Taras 2007a, 261–262; 2007b, 185–186; Makarowicz 2010, 325–326, 354), while not excluding the probability of their use in weaving (Taras 1995, 75; Makarowicz 2010, 326).

Laboratory and experimental tests of prehistoric weaving implements (e.g. Liu 1978; Crewe 1998; Chmielewski 2009; Miller *et al.* 2006) indicate that the size, dimensions and shapes of these objects generally fulfil the technical standards required for weights attached to the stick shafts of spindles. Only in the case of the artefact from Guciów is the optimal size of the perforation for a spindle surpassed. Experimentation has proved that the thickness and consistency of thread depends, apart from raw material used, on different factors such as size, weight and particularly the proportions of spindle whorls, and also the technique of work (e.g. supported spindle spinning or suspended spindle). These factors affect the speed at which the spindle and the thread revolve (Chmielewski 2009, 80–81). The kind of whorl, its shape and weight corresponds with the character of fiber being spun. For example, flax needs a different type of spindle whorl than does wool. Each material has different kinds of fibers (e.g. smooth or crimped) demanding a different amount of twist to be spun into yarn (Furmánek, Pieta 1985; Miller *et al.* 2006, 41). The weight of spindle whorls is also related to where it is placed on the spinning shaft — they were usually heavier if placed at the bottom of the shaft (Hochberg 1980, 15). A spindle whorl must be relatively symmetrical along its axis of rotation and this means that the hole ought to be centred. The “horned spindle whorls” which are complete fit these requirements. According to Chmielewski’s experiments on Neolithic whorls, the objects discussed here could have served to spin different natural fibres. This is clearly a theoretical statement as the artefacts discussed here have not been tested or examined for the presence of traces of use. Without discussing the potential effects of spinning, it is important to ascertain the possibility of using the “horned spindle whorls” as spindle weights.

The presence of “horned spindle whorls” in the Trzciniac cultural circle is not in doubt, even though only a few have been found in grave inventories. However, it is vital to note that the majority of these artefacts are stray finds, without context, and thus particular care must be taken in assigning their cultural association, especially in the middle and lower Pripyat basin and the upper Dneper area. This zone is in the range of the Milograd culture (Rassadzin 1999b, fig. 11) whose assemblages contain similar objects. They are found on Ukrainian sites of the culture (e.g. Mirogoshcha — Sveshnikov 1990, fig. 59: 6), but most of all in Belarus, and the vast majority of finds come from defensive settlements. Mihail I. Lashankou (1999, 48; fig. 23) distinguished four variants of “horned spindle whorls”, basing his division both on the number of horns (i.e. “cross-like” spindle whorls with 4 horns, further, with 5 and 6 horns) and the presence of a waist and the rounding of one of the outer parts of the whorl body, visible in a side projection (“vessel-like — horned”

spindle whorls). Referring to the classification of the “Trzciniec” artefacts presented in this paper, one can find forms with analogies to all six types in the Milograd culture. On the other hand, there are no classic “vessel-like” forms in the discussed set, although some features of this variant are visible in items from Hanna, site 1 (Fig. 2: 4) and Maydan-Lipno (Fig. 3: 8).

The spindle whorls with little knobs appeared in the area of Poland during the Neolithic, where forms with four prominent horns occur in the Carpathian Basin (i.e. see T. Chmielewski (2009, fig. 32: 10, 60). In the post-Trzciniec period the “horned spindle whorls” occur very rarely in Polish territory. It is possible that individual finds can be related to the early period of the Lusatian culture (probably Teptiuków, site 7 and Łęg, site 2); single specimens refer to other periods. Such an object was recorded in Grzybiany, Legnica district, in the assemblage of early Iron Age Lusatian culture (Bukowski 1982, fig. 8) and recently, a biconical (in cross-section) spindle whorl with four horns was discovered near the early Pre-Roman and Roman period Sobieszyn, site 14, Ryki district (unpublished, 2010 investigations by Piotr Łuczkiwicz of the Institute of Archaeology MCSU in Lublin).

East of the Bug river the “horned spindle whorls” occur sporadically in the Chernoles culture which occupied part of former extent of the Trzciniec culture, for example on the settlement in Neporotov, Chernivtsi province (Krushelnitskaya 1990, fig. 47: 24). Beyond the Milograd culture zone they are known in the extent of the neighbouring Dnieper-Dzvina culture (Shadyra 1999, fig. 65: 12). A part of a “cross-like plate” appeared in the forest-steppe variant of the Scythian culture (Rudinskiy 1949, table II: 21). Similar four horned clay objects of slightly greater dimensions (so called “horned bricks”) are found in the Juchnov culture inventories and are interpreted as a kind of kiln furniture or cult objects, (Berezanskaya 1967, 127; Ilinskaya, Terenozhkin 1986, 182; fig. 53: 37). However, in this case the similarity of forms seems to be entirely coincidental. So, it appears that there was a shared design tradition throughout the late Bronze and early Iron Age amongst various cultural groups, not only the post-Trzciniec ones. This had an extremely strong manifestation in the Milograd culture which succeeded it and also creatively developed other elements of Trzciniec-Sosnitsa styles (*cf.* Berezanska, Taras 2006). The position that the Milograd culture, with its origins recently dated to the 9th century BC (Rassadzin 1999a, 70), had its genetic roots only in the late Trzciniec culture is commonly held (eg. Melnikovskaya 1967, 112; Berezanskaya 1976, 218–219; Rassadzin 1999a, 70; Kryvaltsevich 2006, 129–130).

The artefacts from the Trzciniec cultural circle discussed here, their analogies and presence in other cultures, do not give the opportunity to determine their function with absolute certainty. One can only state that they appear in various circumstances and contexts, i.e. in graves, in the limits of burials themselves as well as the mounds of barrows, but most often on settlements. Their unusual shape is not determined only by practical spinning needs. Thus, it is necessary to consider whether such objects, together with other spindle whorls of peculiarly sophisticated forms (e.g. those with diversified decoration

that could have been a symbolic storage of information) were used in rituals. In Indo-European myths and legends the spindle is an attribute of all-encompassing mother goddesses and moon goddesses (Gordon 1998, 354). In all ancient cultures those goddesses, though under different names, posed as the archetype of womanliness and source of life; they controlled birth and death, and spun human fate and destiny. Often they appeared as the triad: the birth-the life-the death or the past-the present-the future. This view is especially developed by Greek and Roman mythologies in the goddesses of fate who personified the inescapable destiny of man — *moirae-parcae* (eg. Cotterell 1996, 190; Becker 1992, 193; Kempniński 2001, 294–295, 357; Gordon 1998, 49, 185–186; Kaczorowski 2006, *passim*). “Spinning”, “weaving” and also “bending” are terms in ancient texts that are used in the context of man’s fate. One can find them in the Bible and in commentaries by Church Fathers who, by using them, displayed miraculous events of Christianity (Forstner OSB 1990, 402–404). Spinning and weaving were considered as typical female activities, and thus the spindle and distaff became universal symbols of womanliness; that spinning and weaving were held in great respect is confirmed in ancient regional customs, e.g. marriage (*ibidem*). It is probable that ornamented spindle whorls could have had a role in symbolic spinning, maybe also in cutting the thread of life during the rites of passage to the next world, and placing them in graves could have been important for the rebirthing process. Spindle whorls are relatively seldom recorded in Neolithic and Bronze Age burials, and this is also the case in the Trzcinec cultural. The cases of some Eneolithic graves in the Tisza basin in which golden models of spindles were found near the heads of female skeletons are of interest (Chmielewski 2009, 26–27 — in the past these artefacts were wrongly identified as pins). It is possible that the remains of the same ritual are present at a Bronze Age kurgan cemetery in Gordeevka, Vinnica province. In a tumulus there (No. 16) were two long pins measuring more than 40 cm with biconical heads, probably placed in a timber box (Berezanskaja, Kločko 1998, 37; Berezanska, Klochko 2011, 18). Ljubov Klochko (1998, 335) proposed that the „pins” imitated spindles and refer to the myth of “the woman who spun the thread of life”. These finds bring to mind long pins lying on the dead persons’ chest, frequently with the pin-heads pointed down the body, that are found in some burials of the Silesia-Great Poland circle of the Tumulus culture (Dąbrowski 1985, 126–129, 142). The forms of those pins are most often “spindle whorl”, cylindrical or disc like heads that generally resemble the spindle forms. This was noticed by Bette Hochberg who, in a book devoted to the spinning techniques, presented examples of such pins from Poland considering them to be bronze spindles (Hochberg 1980, 16). In the pre-Roman and Roman periods the spindles, or more precisely their weights — whorls, are a frequent element of grave furnishing in female or children (girls?) burials, but also, though less often, in male burials (eg. Czarnecka 1990, 43–44; Ziemińska-Odojowa 1999, 118–119; Machajewski 2001, 33–34; Skorupka 2001, 228–229). Perhaps at that time one can observe the common projection of a popular myth. So the appearance of the stone mace-heads, “horned

spindle whorls”, and many other objects and ideas in the Trzciniec cultural circle could have been due to the proximity of pastoral tribes from the Pontic steppes.

These considerations do not limit the possibilities of other interpretations of the function of “horned spindle whorls”. Indeed, it cannot be ruled out that they were replicas of stone mace-heads, mostly in clay, and in their design reflected symbolism similar to that carried by maces.

CONCLUSIONS

1. The “horned spindle whorls” are characteristic of the eastern zone of the Trzciniec cultural circle, and also in the Milograd culture which is genetically linked; yet they occur sporadically across a broader range of space and time.

2. Six types of “horned spindle whorls” are defined; the most popular forms are bi-conical (type II) and lenticular-oval (type IV) in cross section.

3. It is impossible to determine their function beyond doubt. They could be clay replicas of stone or metal mace-heads and symbolize the same ideas represented by maces. They also could be the weights of spindles used in ritual spinning acts undertaken e.g. during some rites of passage.

Acknowledgements

I would like to thank Colleagues from Ukraine for detailed information about unpublished artefacts in local museums and private collections — Mrs Natalia Bilas (Ivan Franko National University of Lviv), Mrs Vera Hupalo (Ivan Krypiakevych Institute of Academy of Sciences of Ukraine in Lviv), Mr Sergey Lysenko (Institute of Archaeology of Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv) and Mr Vitaliy Tkach (Archaeological Rescue Service “Antiquitas of Rivne”).

I would like also to express my gratitude to Mrs Violetta Lis (Warsaw), Mrs Małgorzata Mogielnicka-Urban (Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences in Warsaw), Mrs Barbara Niezabitowska-Wiśniewska (Institute of Archaeology Maria Curie-Skłodowska University in Lublin), Mr Przemysław Makarowicz (Institute of Prehistory Adam Mickiewicz University in Poznań), Mr Jerzy Kuśnierz (Zamojskie Museum) and Mr Piotr Łuczkiwicz (Institute of Archaeology Maria Curie-Skłodowska University in Lublin) for giving providing information and help.

Translated by Urszula Kurzątkowska

References

- Becker U. 1992. *Lexikon der Symbole*. Frechen.
- Belyaeva S. A. and Prihodnyuk O. M. 1976. Ottchet o rabote Porosskoy slavyano-russkoy ekspeditsii v 1976 g. Kyiv (typescript in the Archive of the Institute of Archaeology of Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv).
- Berezanskaya S. S. 1961. (review) A. Gardawski, Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce Materiały Starożytne, t. 5, Warszawa 1959, str. 7–190, 76 tabl. *Kratkie soobshcheniya Instituta arheologii AN USSR* 11, 94–98.
- Berezanskaya S. S. 1967. Tshinetsko-komarovskaya kultura na Severnoy Ukraine. *Sovetskaya arheologiya* 2, 120–136.
- Berezanskaya S. S. 1972. *Sredniy period bronzovogo veka v severnoy Ukraine*. Kiev.
- Berezanskaya S. S. 1976. Lebedovskaya kultura epoki bronzы v lesostepnoy Ukraine. In A. M. Terleckaya (ed.), *Eneolit i bronzovyy vek Ukrainy*. Kiev, 190–221.
- Berezanskaya S. S. 1982. *Severnaya Ukraina v epohu bronzы*. Kiev.
- Berezanskaya S. S. 1985. Vostochnotshinetskaya kultura. In I. I. Artemenko (ed.), *Pervobytnaya arheologia (= Arheologiya Ukrainy SSR 1)*. Kiev, 437–445.
- Berezanskaja S. S. and Kločko V. I. 1998. *Das Gräberfeld von Hordeevka*. Radhen/Westf.
- Berezanska S. S. and Klochko V. I. 2011. Gordiivskiy mogilnik. In V. I. Klochko (ed.), *Gordiivskiy mogilnik*. Vinnica, 7–113.
- Berezanska S. S. and Taras H. 2006. Horyzont naczyń ostrodennych we wschodniej strefie kompleksu trzcinieckiego. In H. Taras (ed.), *Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu (= Lubelskie Materiały Archeologiczne 14)*. Lublin, 173–177.
- Bienia M. and Żółkowski S. 1994. Badania ratownicze na osadzie wielokulturowej w Żerocinie, stan. III, gm. Drelów, woj. Biała Podlaska. In M. Bienia (ed.), *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowowschodniej w 1993 roku*. Biała Podlaska, 40–43.
- Bukowski Z. 1982. Osiedle otwarte kultury lużyckiej w Grzybianach, woj. legnickie w świetle dotychczasowych badań. *Pamiętnik Muzeum Miedzi* 1, 13–31.
- Chmielewski T. J. 2009. *Po nitce do kłębka ... O przedzalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie Środkowej*. Warszawa.
- Chomentowska B., Kalaga J. and Mazurowski R. 1997. Łęg, stan. 2/1 (95–69), gm. Połaniec. In M. Kopka and U. Zaborowska (eds.), *Informator Archeologiczny. Badania rok 1992*. Warszawa, 22–23.
- Cotterell A. 1996. *Słownik mitów świata*. Katowice.
- Crewe L. 1998. *Spindle whorls. A study of form, function and decoration in prehistoric Bronze Age Cyprus*. Jonsered.
- Czarnecka K. 1990. *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska*. Warszawa.

- Dąbrowska T. 1966. Sprawozdania z badań powierzchniowych nad Bugiem, na odcinku Włodawa-Kodeń. *Wiadomości Archeologiczne* 32, 187–192.
- Dąbrowski J. 1972. *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*. Wrocław.
- Dąbrowski J. 1985. Problem zróżnicowania kulturowego ziem polskich w starszej epoce brązu. *Przegląd Archeologiczny* 33, 105–158.
- Dąbrowski J. 2005. Symbole prestiżu podczas starszej fazy epoki brązu w Polsce. In V. V. Otroschchenko (ed.), *Na poshanu Sof'ei Stanislavivni Berezanskoy (zbirka naukovih prats)*. Kyiv, 228–229.
- Forstner OSB D. 1990. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa.
- Furmánek V. and Pieta K. 1985. *Počiatky odievania na Slovensku*. Bratislava.
- Gardawski A. 1958. Zagadnienie kultury „ceramiki grzebykowej” w Polsce. *Wiadomości Archeologiczne* 25(4), 287–312.
- Gordon S. 1998. *Popularna encyklopedia mitów i legend*. Warszawa.
- Gotun I. A., Bondar K. M., Lisenko S. D., Matviishina Zh. M., Parhomenko O. G. and Petrauskas O. V. 2006. Hodosivka-Dibrova — unikalna pamiatka bronzovoy dobi. *Arheologichni Doslidzhennya Ukraini 2004–2005 rr.* Zaporizhya, 131–137.
- Ilinskaya V. A. 1960. Poselenie komarovskoy kultury u. s. Moshny. *Kratkie soobshcheniya Instituta Arheologii USSR* 10, 42–58.
- Ilinskaya V. A. and Terenozhkin A. I. 1986. Yuhnovskaya kultura. In I. I. Artemenko (ed.), *Skifo-sarmatskaya i antichnaya arheologiya (= Arheologiya Ukrainskoy SSR 2)*. Kiev, 181–183.
- Kaczorowski B. (ed.). 2006. *Religie świata: wierzenia, bogowie, święte księgi (= Encyklopedia PWN)*. Warszawa.
- Kempiński A. M. 2001. *Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich*. Warszawa.
- Klochko L. S. 1998. Zhenskiy kostium v Pravoberezhnoy Ukraine po materialam ukrasheniy tshinet-skoy i komarovskoy kultur. In A. Koško and J. Czebreszuk (eds.), *Trzciniec — system kulturowy czy interkulturowy proces?* Poznań, 329–336.
- Konoplya V. and Stebliy N. 2008. Arheologichni pamiatki sela Stronyatin. *Naukovii studii* [1], 110–145.
- Krushelnitskaya L. I. 1990. Gruppa pamyatnikov Srednego Podnestrovyia. Chernoleskaya kultura. In A. P. Chernysh (ed.), *Arheologiya Prikarpattya, Volyni i Zakarpattya (eneolit, bronz i rannee zhelezo)*. Kyiv, 135–140.
- Kryvaltsevich M. 2006. Z dasledavannyau poznyaga peryyadu epoki bronzы na poudni Belarusi. In H. Taras (ed.), *Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu (= Lubelskie Materiały Archeologiczne 14)*. Lublin, 123–131.
- Lakiza V. L. 2008. *Starazhytnasti poznyaga nealitu i rannyyaga peryyadu bronzavaga veku Belaruskaga Panyamonnya*. Minsk.
- Lashankou M. I. 1999. Materyyalnaya kultura i zanik naselnictva. In V. I. Shadyra and V. S. Vyargej (eds.), *Zhalezny vek i rannyyae syarednyavethtcha (= Arheologiya Belarusi 2)*. Minsk, 46–69.

- Lysenko S. D. 1998. Rezultaty issledovannya mogilnika Malopoloveckoe-3 na Kievshchine v 1993-1997 godah. In A. Koško and J. Czebreszuk (eds.), *Trzciniec – system kulturowy czy interkulturowy proces?* Poznań, 95–117.
- Lysenko S. D. 2006. Pamyatniki epohi sredniej-pozdnej bronzы na Fastovshchine. In H. Taras (ed.), *Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu* (= Lubelskie Materiały Archeologiczne 14). Lublin, 209–230.
- Lis V. 2006. Słubice, st. 3, gm. loco, woj. płockie, AZP 53-56/5. In D. Csáky, H. Zaborowska and S. Żółkowski (eds.), *Informator Archeologiczny. Badania 1997*. Warszawa, 100.
- Machajewski H. 2002. *Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern* (= *Monumenta Archaeologica Barbarica* 9). Warszawa.
- Makarowicz P. 2009. Baltic-Pontic interregional Routes at the Start of the Bronze Age. In A. Koško (ed.), *Routes between the Seas: Baltic-Bug-Boh-Pont from the 3rd to the Middle of the Millenium BC* (= *Baltic-Pontic Studies* 14). Poznań, 302–337.
- Makarowicz P. 2010. *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy* (= *Archeologia Bimaris. Monografie* 3). Poznań.
- Melnikovskaya O. N. 1967. *Plemena Juzhnoj Belorussii v rannem zheleznom veke*. Moskva.
- Miller N. F., Leaman K. E. and Unruch J. 2006. Serendipity: Secrets of the Mudballs. *Expedition* 48: 3, 40–41; <http://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/48-3/Miller.pdf> (15.02.2012)
- Niedźwiedz J. and Panasiewicz W. 1996. Badania archeologiczne na stan. 7 w Teptiukowie, gm. Hrubieszów. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 1, 147–150.
- Niedźwiedz J. and Taras H. 1997. Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Teptiukowie stan. 6, woj. zamojskie w 1996 r. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 2, 66–72.
- Ohrimenko G. and Gusarevich O. 2006. Novi pamyatki tshtsinetsko-komarivskoy kulturi na Volinskomu Polissi. In H. Taras (ed.), *Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu* (= *Lubelskie Materiały Archeologiczne* 14). Lublin, 231–243.
- Rassadzin S. Ya. 1999a. Hranalogiya i etnichnaya prynalezhnasc. In V. I. Shadyra and V. S. Vyargey (eds.), *Zhalezny vek i rannyye syarednyavetchtcha* (= *Arheologiya Belarusi* 2). Minsk, 70–75.
- Rassadzin S. Ya. 1999b. Terytoryya i varyyanty kultury. In V. I. Shadyra and V. S. Vyargey (eds.), *Zhalezny vek i rannyye syarednyavetchtcha* (= *Arheologiya Belarusi* 2). Minsk, 39–45.
- Rogozińska-Goszczyńska R. 1965. Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym 1963. *Sprawozdania Archeologiczne* 17, 93–98.
- Rudinskiy M. 1949. Matchuhska ekspediciya institutu arheologii. *Arheologichni pamyatki URSR* 2, 53–79.

- Shadyra V. I. 1999. Dnepra-dzvinskaya kultura. In V. I. Shadyra and V. S. Vyargej (eds.) *Zhalezny vek i rannyye syarednyavetchcha* (= *Arheologiya Belarusi* 2). Minsk, 174–231.
- Shovkoplyas G. M. 1992. Najdavnishi pamyatki na Oboloni v Kievi. *Arheologichni doslidzhennya, provedeni na teritorii Ukraini protyagom 80-ih rokiu derzhavnimi organami ohoroni pamyatok ta muzeyami respubliki*. Kyiv, 76–86.
- Skorupka T. 2001. Kowalewko 12. *Cmentarzysko birtualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)* (= *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 2 — Wielkopolska* 3). Poznań, 15–423.
- Sveshnikov I. K. 1990. Milogradskaya kultura. In A. P. Chernysh (ed.), *Arheologiya Prikarpatya, Volyni i Zakarpattya (eneolit, bronz i rannee zhelezo)*. Kyiv, 162–164.
- Taras H. 1995. *Kultura trzciniicka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*. Lublin.
- Taras H. 2006. Narodziny i początki epoki brązu. In E. Banasiewicz-Szykuła (ed.), *Badania Archeologiczne na Polesiu Lubelskim* (= *Skarby z przeszłości* [8]). Lublin, 61–72.
- Taras H. 2007a. The Directions of the Lublin region connections in the Older Bronze Periods. In J. Baron and I. Lasak (ed.), *Long Distance Trade in the Bronze Age and Early Iron Age. Conference Materials Wrocław, 19–20th April 2005* (= *Studia Archeologiczne* 40). Wrocław, 251–269.
- Taras H. 2007b. Oddziaływania wschodnioeuropejskie w starszych fazach epoki brązu na społeczności w dorzeczu górnej i środkowej Wisły (ze szczególnym uwzględnieniem Lubelszczyzny). In L. Bakalarska (ed.), *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Dziedzictwa Archeologicznego*. Warszawa, 179–195.
- Tkach V. 2008. Arheologichni pamyatki verchivya r. Rozinki. *Arheologichni Doslidzhennya Lvivskogo Universitetu* 11, 195–208.
- Vinokur J., Gucal A. and Megey V. 1998. Doslidzhennya kurganiv dobi bronzi u seli Dorogoshchi na Volini. *Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Shevchenka. Praci Arheologichnoy komisii* 235, 433–465.
- Węgrzynowicz T. 2001. *Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. Warszawa.
- Ziemlińska-Odojowa W. 1999. *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- Und Wielbark-Kultur in Nordmasowien* (= *Monumenta Archaeologica Barbarica* 7). Kraków.

Halina Taras

„PRZEŚLIKI ROGATE” W TRZCINIECKIM KRĘGU KULTUROWYM

WSTĘP

W inwentarzach ceramicznych wschodniej strefy trzcynieckiego kręgu kulturowego obecne są niewielkie przedmioty gliniane, zwane „prześlnikami rogatymi”. Zabytki te, przekłute centralnie w rzucie poziomym, wpisują się w okrąg. Na ich obwodzie uformowano wypustki w kształcie rożków, guzków lub spłaszczonych, cylindrycznych występów. Znanymi jest obecnie przeszło 50 takich wyrobów (Tab. 1), większość zlokalizowano na wschód od Bugu (Ryc. 1). W literaturze takie znaleziska najwcześniej zasygnalizowano na stanowiskach białoruskich i ukraińskich (Gardawski 1958, tabl. XLVII: 3–6; Berezanskaya 1961, 96; 1972, *passim*). W ostatnim ćwierćwieczu znaczącą serię zabytków opublikowano z terenu prawobrzeżnej Ukrainy (np. Lysenko 1998, ryc. 17: 7; 2006, ryc. 11: 11; Ohrimenko, Gusarevich 2006, ryc. 8). Pierwsze informacje o „prześliskach «rogatych»” z terenu Polski pojawiły się w latach 60. (Rogosińska-Goszczyńska 1965, ryc. 2c), a w 90. i później dokonano kolejnych odkryć (Taras 1995, tabl. XIV: 9–10, XVIII: 2; 2007a, 261–262; 2007b, 185–186). Ostatnio zabytki tego typu zestawił na mapie Przemysław Makarowicz (2009, ryc. 10; 2010, ryc. 6.15). Ujętego w tym zestawieniu stanowiska w Żdanowie, pow. Zamość nie reprezentuje jednak forma „rogata” lecz podstożkowaty prześlik zdobiony skośnymi kanelurami (inf. Jerzego Kuśnierza z Muzeum Zamojskiego w Zamościu, z którego badań pochodzi wspomniany zabytek). Kwerenda, przeprowadzona w kilku ukraińskich muzeach regionalnych pozwoliła poszerzyć aktualny zbiór o nowe obiekty.

ŹRÓDŁA — OPIS I KLASYFIKACJA

Zróznicowanie kształtu „prześlików rogatych” w rzucie bocznym i w przekroju pozwala na wydzielenie kilku odrębnych typów. Podstawy klasyfikacji nie stanowiła jednak wysokość zabytków, toteż używane w opisie typów pojęcia „wysoki”, „niski” itp. zostały wyjaśnione w dalszej części artykułu.

Typ I — formy podstożkowate. Reprezentują go tylko 4 egzemplarze, przy czym zaledwie jeden przybiera kształt stożkowaty (odmiana A — Ryc. 2: 1), zaś pozostałe trzy w rzucie bocznym wpisują się w ścięty stożek (odmiana B — Ryc. 2: 2–4). Są tu przykłady zabytków od niskich (Svyatoe, Rivnenska obl. [obw. Równe] — Ryc. 2: 3) poprzez średnio wysokie (Bubniv, Volinska obl. [obw. Łuck] i Paszenki, pow. parczewski — Ryc. 2: 1–2) do wysokich (Hanna, stan. 1, pow. włodawski — Ryc. 2: 4), zazwyczaj o 5 „rogach” ukształtowanych

walcowato i spłaszczonych na końcach. Jedyne egzemplarz odmiany A ma 7 słabo wyodrębnionych, krótkich, ścienionych rożków. Wszystkie znaleziska zebrano z powierzchni, najprawdopodobniej osad. Wiadomo, że niektórym towarzyszyły m. in. ułamki naczyń kultury trzcinieckiej (Hanna, Svyatoo).

Typ II — wyroby o trzonie dwustożkowatym (Ryc. 3). Jest najbardziej pospolity, liczy co najmniej 17 egzemplarzy (około 34%). Są to formy zazwyczaj wysokie, wyjątkowo średnio wysokie (Bubniv — Ryc. 3: 3; Myatin, Rivnenska obl.) lub niskie (Svyatoo — Berezanskaya 1972, tabl. XLI: 4), o wyraźnych walcowatych, spłaszczonych na końcach „rogach”. Ich liczba stosunkowo często przekracza 6 (Tab. 1). Dwa zabytki pozyskano z cmentarzysk. Jeden, z miejscowości Teklino, Cherkaska obl. [obw. Czerkasy] stanowił wyposażenie pochówku szkieletowego (brak informacji o płci pochowanej osoby) w grobie kurhanowym. Drugi, z Novej Ukrainki, Kyivska obl. [obw. Kijów] pochodzi z płaskiego cmentarzyska ciałopalnego, brak jednak bliższych informacji, czy wydobyto go z grobu, czy spoza pochówków (Berezanskaya 1972, 69 i 124). Przypuszczalnie także trzeci zabytek z Garbatówki Kolonii, stan. 1, pow. łączyński znaleziono w nasypie kurhanu (Taras 2006, 70). Kolejny egzemplarz, z Hodosivki-Dibrovy, Kyivska obl. wydobyto z obiektu na osadzie (Gotun *et al.* 2006). Pozostałe pochodzą z warstw kulturowych osad lub są znaleziskami luźnymi, przypisanymi do zbioru na podstawie cech technologicznych.

Typ III — formy dyskooidalne. Reprezentowany jest przez 5 egzemplarzy (10%). Są tu trzy okazy w przekroju prostokątne (odmiana A — Ryc. 2: 5–7) i 2 wkłęsło-wypukłe (odmiana B — Ryc. 2: 8–9). Wszystkie, to wyroby niskie o 5 (3) lub 6 (2), raczej krótkich, walcowatych „rogach — spłaszczonych lub zaokrąglonych. Zabytki z Dubeczna, stan. 1, pow. włodawski i Guciowa, stan. 6, pow. zamojski pochodzą z nasypów kurhanów (Taras 1995, tab. XVIII: 12; XXXIX: 5). Okaz z miejscowości Malopolovetskoye, stan. 2A, Kyivska obl. wydobyto z warstwy kulturowej w trakcie badań wykopaliskowych (Lysenko 2006, 210). Pozostałe to znaleziska powierzchniowe.

Typ IV, drugi pod względem liczebności, obejmuje 8 egzemplarzy (14%). Zaliczono tu okazy w przekroju soczewkowate (odmiana A — 4 egzemplarze; Ryc. 4: 1, 6) lub owalne (odmiana B — 4 egzemplarze; Ryc. 4: 2, 4, 5). Przeważają formy średniowysokie (wszystkie z odmiany B) oraz wysokie. Tylko jeden zabytek zalicza się do niskich (Teptiuków, stan. 6, pow. hrubieszowski). „Rogi”, najczęściej drobne, są słabo wyodrębnione i zaokrąglone. Ich liczba waha się od 5 do 9. W tej grupie tylko jeden egzemplarz (Malopolovetskoye, stan. 3, Kyivska obl.) pochodzi z grobu (Lysenko 1998, ryc. 17: 7). Kolejny, z Mochulyanki, Rivnenska obl., przypuszczalnie znaleziono na cmentarzysku kurhanowym (Węgrzynowicz 2001, 37). Cztery inne pochodzą z osad, przy czym trzy to znaleziska powierzchniowe (Stronyatin, stan. 1, Lvivska obl. [obw. Lwów] i Dubno, Rivnenska obl.) lub z głębszych pokładów warstwy kulturowej (Słubice, stan. 3, pow. płocki), a jeden zlokalizowano w obiekcie w Teptiukowie, stan. 6 wraz z uławkami naczyń schyłkowej fazy kultury trzcinieckiej (Niedźwiedź, Taras 1997, 66). Kontekst dwóch pozostałych (Zastavya, Volinska obl. i Sokal-okolice, Lvivska obl.) nie jest znany.

Typ V reprezentuje warunkowo pojedynczy zabytek (Ryc. 4: 3), w przekroju o obu-
stronnie wklęsłym trzonie. Jest to niski, niezdobiony okaz z czterema masywnymi rogami,
rozszerzonymi i wysklepionymi na końcach. Zabytek pochodzi z warstwy kulturowej sta-
nowiska 7 w Teptiukowie, pow. hrubieszowski, gdzie m.in. znajdowała się osada kultury
trzcienieckiej, a następnie łużyckiej.

Do typu VI zaliczono, również warunkowo, tylko jeden zabytek (niepublikowany), bli-
żej nieokreślonego pochodzenia z okolic Dubna, Rivnenska obl. — wysoki, o cylindrycz-
nym trzonie z 5 walcowatymi, spłaszczonymi na końcach „rogami”. Cechy technologiczne
tego obiektu, w opinii Vitalija Tkacha, mieszczą się w standardzie kultury trzcienieckiej.
Pamiętać trzeba jednak, że rejon Dubna wchodzi w zasięg kultury miłogradzkiej, gdzie
identyczne wyroby są dość pospolite (por. np. Lashankou 1999, ryc. 23: 9, 14; 24: 6).

Duża część zbioru (co najmniej 15 egzemplarzy — 30%) nie została sklasyfikowana
(Tab. 1), gdyż brak ścisłych informacji o kształcie i wymiarach zabytków lub też ich stan
zachowania nie pozwalał na rekonstrukcję pierwotnego wyglądu. Spośród nich dwa okazy
zlokalizowano w ciałopalnych grobach podkurhanowych, — Narodichi, Zhitomirska obl.
[obw. Żytomierz] (Berezanskaya 1972, 124) i Dorogoshcha, Hmelnicka obl. [obw. Chmiel-
nicki] (Vinokur *et al.* 1998). Fragment innego pochodzi z nasypu kurhanu (Dubeczno,
stan. 1), zaś pozostałe najprawdopodobniej z osad.

Wypustki — rogi „przęślików rogatych” są w różnym stopniu wyodrębnione, najczę-
ściej walcowate, spłaszczone na końcach lub łagodnie wysklepione (zaokrąglone), rzadziej
zwążają się stopniowo w klasyczny rożek. Ich liczba zawiera się w przedziale od 4 do 9, przy
czym najczęściej jest ich 5 lub 6. Tylko nieliczne zabytki, włączone do typów I–IV oraz
niesklasyfikowane, mają zdobienia. Ornament pojawia się niekiedy na trzonie, a wtedy są
to promieniste ryty biegnące od otworu ku krawędzi zewnętrznej (Ryc. 2: 7; 3: 6; 4: 1) lub
dookolne nakłucia wokół otworu (Ryc. 3: 1). Częściej jednak zdobiono spłaszczone, pie-
czątkowate wypustki. Na każdym z uformowanych w ten sposób występów powstawała
kolista płaszczyzna, na której obwodzie, a czasem również w centrum, umieszczano nakłu-
cia (Ryc. 2: 4; 3: 1, 4, 6; 4: 7) w liczbie od kilku do ponad dwudziestu lub wyjątkowo misecz-
kowate zagłębienia (Ryc. 3: 7). Średnica takich wyrobów waha się najczęściej między 5,0
a 6,5 cm (około 80% egzemplarzy spośród zabytków o znanych wymiarach). Niektóre za-
bytki są mniejsze — średnica w przedziale 4,0–4,9 (15%), a tylko jeden egzemplarz miał
średnicę poniżej 4 cm (3,6 cm — Kyiv-Obolon). Otwory mają kształt najczęściej cylindrycz-
ny, wyjątkowo podstożkowaty (Malopolojetskoye, stan. 3) i średnice zwykle od 0,6 do 1,0 cm
(aż 70% z nich ma średnicę 0,6–0,8 cm). Tylko dwa z badanych zabytków miały mniejsze
średnice — 0,4–0,5 cm (Ostrog/ *pol.* *Ostróg*, Rivnenska obl. i Hanna, stan. 1) i tylko jeden
większą — 1,5 cm (Guciów, stan. 6).

Iość i kształt „rogów”, obecność bądź brak zdobnictwa oraz jego specyfika to cechy
drugorzędne — brak zasadniczych różnic w tym względzie pomiędzy wydzielonymi typami.
Nie wykazano też istotnych rozbieżności w obrębie typów w wielkości średnicy okręgów,
w które wpisują się poszczególne zabytki w rzucie poziomym. Natomiast zróżnicowanie

widoczne jest w wysokości oraz proporcji tych zabytków, mierzonej stosunkiem wysokości w otworze (h) do średnicy (d). Na tej podstawie, tj. zasadzie podporządkowania przęślików ich technicznemu aspektowi oparł swoją klasyfikację zabytków neolitycznych Tomasz J. Chmielewski (2009). Odnosząc się do tej idei, w badanym zbiorze wydzielono 4 kategorie przęślików. Zaproponowane przedziały wielkości proporcji h do d są inne, niż te, które wydzielił T. Chmielewski dla wyrobów neolitycznych (Chmielewski 2009, 82). Wyróżniono formy:

– niskie, gdy h:d mieści się w zaokrągleniu w przedziale 0,30–0,45 (nie wykazano w badanym zbiorze wartości niższych 0,30 i wyższych niż 0,42); wysokość zabytków nie przekracza wtedy 2,5 cm;

– średnio wysokie, gdy h:d oscyluje w przedziale 0,46–0,55; wysokość zabytków mieści się wtedy w przedziale 2,5–2,9 cm;

– wysokie, gdy h:d zawiera się w przedziale 0,56–0,8; spośród wszystkich mierzonych zabytków w tej grupie tylko jeden osiągnął wartość maksymalną; wysokość przęślików osiąga wtedy od 3,0 do 4,5 cm;

– bardzo wysokie, gdy h:d mieści się w przedziale 0,86–1,00; tylko jeden przęślik spośród badanych zaliczono do tej grupy – stosunek wysokości do średnicy wyniósł w tym przypadku 0,95, zaś wysokość zabytku 5,2 cm.

DYSKUSJA

Znaleziska „przęślików «rogatych»” na terenie Polski, z wyjątkiem dwóch, które pojawiły się po lewej stronie Wisły – obiekt ze Słubic, stan. 3 i inny, bliżej nieokreślony egzemplarz z Łęga, stan. 2, pow. staszowski (o niejednoznacznej, wczesnołużyckiej lub trzcinieckiej konotacji kulturowej) – pochodzą z obszaru wschodniej Lubelszczyzny, skupiają się zaś na wschód od linii Wieprza. Zabytki polskie reprezentują typy I–V, jednak typ II, najbardziej pospolity na Ukrainie, pojawia się tutaj zadziwiająco rzadko (Garbatówka Kolonia, stan. 1). Na wschód od Bugu większość znalezisk zlokalizowano między Styrem a Horyniem, druga koncentracja ciągnie się wzdłuż prawego brzegu środkowego Dniepru, na południe od rzeki Teterew. Występują tam typy I–IV i VI.

Analizowane zabytki określane są w literaturze jako „gliniane miniaturki buławek wieloguzowych” (Gardawski 1958, 301) lub właśnie „«rogate» przęśliki” (Berezanskaya 1961, 96; 1972, 123–124; Dąbrowski 1972, 95; Taras 1995, 67–75; 2007b, 185–186). Jako pierwszy zwrócił na nie uwagę Aleksander Gardawski, jednocześnie sugerując ich związek z kulturą „ceramiki grzebykowej” (1958). Dopiero Sofia Berezanska wykazała (1961, 96), że przedmioty tego typu występują na Ukrainie w kontekście materiałów kultury trzcinieckiej i przytoczyła ich wczesne publikacje (tamże). W monografiach, poświęconych tej kulturze, autorka (Berezanskaya 1967, 1972) zamieściła kolejne przykłady znalezisk takich przedmiotów na terytorium Ukrainy, wyraźnie podkreślając, że są one charakterystycznym

elementem całej „wspólnoty trzciniecko-komarowskiej” i „w jakimś stopniu przypominają kuliste buławy” kamienne (Berezenskaya 1972, 123–124). Wątek ten rozwijała i później pisząc, że mogły mieć związek z kultem (Berezenskaya 1982, 178) lub służyć jako znaki rozpoznawcze rodowej lub plemiennej przynależności (Berezanskaya 1967, 127; 1985, 442). Odnosząc się do treści religijnych rogata forma nasuwa jednoznaczne skojarzenia z symboliką solarną. S. Berezanska zwróciła także uwagę na różnorodność kształtów zabytków, ich odmienność pod względem liczby wypustek oraz na zdobienie niektórych egzemplarzy (Berezenskaya 1972, 123–124; 1982, 178). Wybitnie prestiżową rolę owych przedmiotów podnosi Jan Dąbrowski, pisząc, że kształt jest „wysoce dysfunkcyjny, gdyby przyjąć używanie ich jako przęślików” i podtrzymując teorię o naśladownictwie w glinie kamiennych lub metalowych głowic buławek (Dąbrowski 2005, 228). Symboliczny, insygnialny charakter „przęślików rogatych” poparli i inni badacze (Taras 2007a, 261–262; 2007b, 185–186; Makarowicz 2010, 325–326, 354), nie wykluczając jednak prawdopodobieństwa używania ich w tkactwie (Taras 1995, 75; Makarowicz 2010, 326).

W świetle badań laboratoryjnych i doświadczalnych nad pradziejowymi instrumentami tkackimi, (np. Crewe 1998; Chmielewski 2009; Miller *et al.* 2006) przedmioty tu omawiane zasadniczo spełniają normy techniczne, wymagane dla ciężarków nakładanych na pióra wrzecion. Dotyczy to zarówno ich wielkości, jak też rozmiarów i kształtu otworów. Normę dla optymalnej wielkości otworu przekracza jedynie zabytek z Guciowa. Wspomniane badania udowodniły, że na grubość nitki i stopień jej skręcenia, poza użytym surowcem, wpływ mają rozmaite czynniki, w tym wielkość, ciężar, a zwłaszcza proporcje przęślików, ale też technika pracy (podparcie wrzeciona, zawieszenie go lub trzymanie w powietrzu). Od nich zależy tempo rotacji i naciąg nici (Chmielewski 2009, 80–81). Rodzaj ciężarków, ich kształt i waga koresponduje z charakterem przedzonego materiału. Włókno lniane wymaga innych parametrów przęślika, niż np. wełna, a w przypadku tej drugiej istotna jest także długość włosa (Furmánek, Pieta 1985; Miller *et al.* 2006). Ciężar przęślików miał też związek ze sposobem ich mocowania. Były one zwykle cięższe, gdy umieszczano je na dole wrzeciona (Hochberg 1980, 15). Aby przedmiot mógł spełniać funkcje przęślika konieczna jest jego względna symetria w stosunku do osi obrotu (jego otwór powinien przebiegać centralnie), takie też są zachowane całkowicie egzemplarze „przęślików rogatych”. W kontekście doświadczeń przeprowadzonych przez Chmielewskiego na przęślikach neolitycznych omawiane formy mogłyby potencjalnie posłużyć do uzyskania zróżnicowanych jakościowo rodzajów nici. Rozważania te są w odniesieniu do omawianych zabytków czysto teoretyczne, gdyż nie poddano ich próbom laboratoryjnym, ani też obserwacjom na obecność ewentualnych śladów zużycia w trakcie pracy. Abstrahując od technicznie zróżnicowanych, potencjalnych efektów przedziałniczych, których tutaj nie badamy, istotna jest sama możliwość wykorzystywania „przęślików rogatych” jako ciężarków wrzecion.

Obecność „przęślików rogatych” w trzcinieckim kręgu kulturowym nie budzi wątpliwości, aczkolwiek tylko nieliczne z nich wystąpiły w zespołach grobowych. Trzeba jednak

pamiętać, że duża część znalezisk ma charakter luźny, bez kontekstu, co wymaga szczególnej ostrożności przy określaniu ich przynależności kulturowej zwłaszcza na terenach dorzecza środkowej i dolnej Prypeci oraz górnego Dniepru. Strefa ta wchodzi w zasięg kultury miłogradzkiej (Rassadin 1999b, ryc. 11), w inwentarzach której są również obecne podobne formy. Spotykamy je, obok prześlików wielu innych kształtów, np. licznych form naczyniopodobnych, na ukraińskich stanowiskach tej kultury (np. w Mirogoshchy – Sveshnikov 1990, ryc. 59: 6), lecz zwłaszcza na Białorusi, przy czym większość znalezisk pochodzi z osad, w tym obronnych (Melnikovskaya 1967, 116–122). Mihail I. Lashankou (1999, 48 i ryc. 23) wydzielił cztery odmiany miłogradzkich prześlików „rozkowych”, przyjmując za podstawę klasyfikacji przede wszystkim ilość rogów („krzyżopodobne”, tj. z czterema rogami oraz z pięcioma i sześcioma rogami), a także wystąpienie u części egzemplarzy zwężenia i zaokrąglenia w rzucie bocznym jednego końca trzonu („naczyniopodobne-rogate”). Odnosząc się do zaproponowanej tutaj klasyfikacji zabytków „trzcinieckich”, stwierdzamy, że w środowisku kultury miłogradzkiej obecne są formy analogiczne dla wszystkich sześciu wyróżnionych typów. Jednocześnie w obrębie kultury trzcinieckiej zauważamy brak wyraźnych odmian naczyniopodobnych, aczkolwiek tendencja ta zarysowuje się w przypadku zabytku z Hanny, stan. 1 (Ryc. 2: 4) i egzemplarza z miejscowości Maydan-Lipno (Ryc. 3: 8).

Na ziemiach polskich prześliki z niewielkimi brodawkowatymi występami sporadycznie pojawiają się już w neolicie, zaś w Kotlinie Karpackiej można spotkać w tym czasie formy z czterema wybitnymi „rogami”. Przykłady tego typu zabytków zestawil T. Chmielewski (2009, ryc. 32: 10, 60). W czasach postrzcinieckich „prześliki rogate” na terenie Polski również spotykamy niezwykle rzadko. Nie można wykluczyć, że pojedyncze znaleziska mają związek z wczesną kulturą lużycką (być może Teptiuków, stan. 7 lub Łęg, stan. 2), lecz wykonywano je niekiedy i później. Wytwór taki wyróżniono np. w Grzybianach, pow. legnicki, wśród materiałów tej kultury z wczesnej epoki żelaza (Bukowski 1982, ryc. 8), a ostatnio egzemplarz z czterema rogami, w przekroju dwustożkowaty, pozyskano na stanowisku z młodszego okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Sobieszynie, stan. 14, pow. rycki (niepublikowany – z badań w 2010 r. Piotra Łuczkiwicza z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie).

Na wschód od Bugu „rogate prześliki” sporadycznie rejestrowane są w kulturze czarnoleskiej, która objęła część dawnego terytorium trzcinieckiego kręgu kulturowego, np. na osadzie w Neporotove, Chernivecka obl. [obw. Czerniowce] (Krushelnitskaya 1990, ryc. 47: 24). Poza strefą kultury miłogradzkiej, równoległe do niej, ujawnione zostały w kręgu sąsiedniej kultury dnipro-dźwińskiej (Shadyra 1999, ryc. 65: 12). Fragment „krzyżopodobnej podstawki” pojawił się natomiast w wariantcie leśno-stepowym kultury scytyjskiej (Rudinskiy 1949, tabl. II: 21). Podobne, lecz nieco większych rozmiarów gliniane przedmioty z czterema rogami, tzw. „rogate cegły” interpretowane jako podstawki pod naczynia na paleniskach lub przedmioty kultowe, występują zaś w inwentarzach kultury juchnowskiej (Berezanskaya 1967, 127; Ilinskaya, Terenozhkin 1986, 182, ryc. 53: 37), choć w tym wypadku zbieżność form wydaje się być całkowicie przypadkowa. Można więc uznać,

że tradycja ta przewija się w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w środowisku rozmaitych ugrupowań, nie tylko postrzcinieckich, lecz wybitnie manifestuje się jedynie w kulturze miłogradzkiej, która dziedziczy i twórczo rozwija również i inne elementy trzciniecko-sośnickiej stylistyki (zob. np. Berezanska, Taras 2006). Stanowisko, że kultura miłogradzka, której początki datuje się ostatnio na IX p.n.e. (Rassadzin 1999a, 70), ma swoje podstawy genetyczne właśnie w późnych strukturach trzcinieckiego kręgu kulturowego jest dość powszechnie wyrażane w literaturze (np. Melnikovskaya 1967, 112; Berezanskaya 1976, 218–219; Rassadzin 1999a, 70; Kryvaltsevich 2006, 129–130).

Przytoczone zabytki z trzcinieckiego kręgu kulturowego, a także być może ich odpowiedniki z innych kultur nie pozwalają na jednoznaczną interpretację funkcji. Pojawiają się one w różnych okolicznościach i kontekstach — na cmentarzyskach, zarówno w obrębie pochówków, w nasypach kopców, jak i w przestrzeni grzebalnej, lecz najczęściej na osadach. Ich oryginalny kształt nie jest zaś uzasadniony czysto praktycznymi potrzebami przedzalnicznymi. W tej sytuacji rozważyć trzeba, czy takie przedmioty, obok innych szczególnie wyszukanych form przęślików (np. tych o rozbudowanych wątkach „zdobniczych”, które zapewne były symbolicznym nośnikiem informacji), nie były wykorzystywane w określonych sytuacjach rytualnych. W mitach i legendach indoeuropejskich wrzeciono jest atrybutem bogiń matek i bogiń księżycy (Gordon 1998, 354). We wszystkich dawnych kulturach boginie te, mimo różnych imion, stanowiły archetyp kobiecości i źródło wszelkiego życia. Panowały nad narodzinami i śmiercią, były prządkami ludzkiego losu i przeznaczenia. Często występowały w potrójnym znaczeniu: narodziny-życie-śmierć, przeszłość-teraźniejszość-przyszłość. Znalazło to szczególne odbicie w mitologiach greckich i rzymskich, które stworzyły boskie personifikacje ludzkiego losu — moiry-parki (np. Cotterell 1996, 190; Becker 1992, 193; Kempniński 2001, 294–295, 357; Gordon 1998, 49, 185–186; Kaczorowski 2006, *passim*). „Przędzenie” lub „tkanie”, a także „wiązanie” to terminy, które w opisach antycznych spletają się z ludzkim losem. Pojawiają się one również w Biblii i w tekstach Ojców Kościoła, którzy obrazują nimi sprawy nadprzyrodzone w chrześcijaństwie (Forstner OSB 1990, 402–404). Przędzenie i tkanie uważano za zajęcia kobiece, toteż wrzeciono i kądziel stały się powszechnym symbolem kobiecości, zaś czynności te cieszyły się wielkim szacunkiem, o czym świadczą starożytne lokalne zwyczaje, np. weselne (Forstner OSB 1990). Niewykluczone, że takie ozdobne przęśliki miały zastosowanie w symbolicznym przędzeniu, a może i przecinaniu, nici życia w trakcie obrzędu przejścia do świata zmarłych, zaś umieszczanie ich w grobach mogło być istotne dla powtórnych narodzin. Przędliki były rejestrowane stosunkowo rzadko w grobach neolitycznych i z epoki brązu. Dotyczy to również kręgu kultur trzcinieckich. Z dorzecza Cisy znane są, datowane na okres eneolitu, przypadki umieszczania w okolicach głowy zmarłych kobiet złotych modeli wrzecion (Chmielewski 2009, 26–27). Zabytki te wcześniej błędnie uznawano za szpile. Możliwe, że z tym samym obyczajem składania wrzecion w grobach kobiet mamy do czynienia na cmentarzysku kurhanowym z epoki brązu w Gordeevce, Vinnicka obl. [obw. Winnica]. W jednym z kopców (nr 16) dwie długie na ponad 40 cm szpile o dwustożkowych

główkach umieszczono w drewnianym futerale (Berezanskaja, Kločko 1998, 37; Berezanska, Klochko 2011, 18). Ljubov Klochko (1998, 335) sądzi, że „szpile” te imitują wrzeciono i odnosi je do mitu o „kobiecie, w której rękach znajdowała się nić życia”. Nasuwają się tu oczywiste analogie wspomnianych znalezisk do długich szpil umieszczanych na piersiach zmarłych, często główką do dołu, w niektórych pochówkach z kręgu śląsko-wielkopolskiej kultury mogiłowej (Dąbrowski 1985, 126–129, 142). Szpile te mają najczęściej główki wrzecionowate, watorowate, czopowate lub tarczowate i nawiązują kształtem do wrzecion. Zauważyła to Bette Hochberg, która w pracy poświęconej technikom przędzenia przytoczyła przykłady takich szpil z terenu Polski, traktując je, jako brązowe wrzeciona (Hochberg 1980, 16). W okresach przedrzymskim i rzymskim wrzeciona, a ściśle ich ciężarki – prześliki, są już częstym elementem wyposażenia pośmiertnego kobiet czy dzieci (dziewczynek?), lecz obecne są również (choć rzadziej) w grobach męskich (np. Czarnecka 1990, 43–44; Ziemińska-Odojowa 1999, 118–119; Machajewski 2002, 33–34; Skorupka 2001, 228–229). Niewykluczone, że w tym czasie mamy już do czynienia z powszechnym odwzorowaniem popularnego mitu.

Powyższe rozważania nie negują jednak innych, przytoczonych wcześniej możliwości interpretacyjnych dotyczących funkcji „prześlików rogatych”. Nie możemy wykluczyć, iż były one istotnie produkowane na wzór buławek kamiennych, a ich symbolika powielala treści, których nośnikiem były buławki. W takim przypadku, na pojawieniu się w trzcinieckim kręgu kulturowym zarówno kamiennych głowic buław, „prześlików rogatych”, jak i wielu innych przedmiotów oraz idei, najprawdopodobniej zaważyło sąsiedztwo z pasterkimi ludami stepów pontyjskich.

WNIOSKI

1. „Prześliki rogate” są charakterystyczne dla wschodniej strefy trzcinieckiego kręgu kulturowego oraz kultury miłogradzkiej, związanej genetycznie z tym środowiskiem. Sporadycznie występują jednak w szerszym, niż te kultury zakresie czasowym i przestrzennym.
2. Wydzielono sześć typów „prześlików rogatych”, przy czym najbardziej popularne są formy w przekroju dwustożkowate (typ II) lub soczewkowato-owalne (typ IV).
3. Funkcja tych przedmiotów jest ciągle niejednoznaczna. Mogły one być glinianą wersją kamiennych lub metalowych buławek i symbolizować te same idee, których nośnikiem były buławki. Mogły też być szczególnymi ciężarkami wrzecion, używanymi w czynnościach rytualnego przędzenia, wykonywanych np. w trakcie niektórych obrzędów przejścia.

Podziękowania

Pragnę tu serdecznie podziękować Kolegom z Ukrainy za szczegółowe informacje o niepublikowanych zabytkach, przechowywanych w tamtejszych zbiorach muzealnych i prywat-

nych — Paniom Natalii Biłas (Uniwersytet im. Iwana Franki we Lwowie) i Wierze Hupało (Instytut Ukrainoznawstwa Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie) oraz Panom Sergejowi Łysence (Instytut Archeologii Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie) i Witalijowi Tkaczowi (Służba Archeologiczna „Starożytności Równego” w Równem). Słowa wdzięczności za udzielone mi informacje kieruję również do Pań Violetty Lis (z Warszawy), Małgorzaty Mogielnickiej-Urban (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie), Barbary Niezabitowskiej-Wiśniewskiej (Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) oraz Panów Przemysława Makarowicza (Instytut Prahistorii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), Jerzego Kuśnierza (Muzeum Zamojskie w Zamościu) i Piotra Łuczkiwicza (Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie).